

แนวคิดสังคมนิยมของคาร์ลมาร์กซ์กับพุทธวิธี: การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ

Karl Marx's Socialist Thought and Buddhist Approaches: A Comparative Study

จิรัฐชัย แยมโกสุม¹ และ พระครูกิตติวรารท²Jirathachai Yamkosum¹ and Phrakrukittiwarathorn²นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด¹อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด²Master's Student in Political Science, Faculty of Social Sciences, Mahamakut Buddhist University,
Roi Et Campus¹Lecturer, Political Science Program, Faculty of Social Sciences, Mahamakut Buddhist University,
Roi Et Campus²

Email: jirathachai.yam@student.mbu.ac.th

Received: 2026-01-23; Revised: 2026-08-20 Accepted: 2025-08-31

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีจุดประสงค์เพื่อ (1) วิเคราะห์แนวคิดหลักของสังคมนิยมมาร์กซ์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม (2) อธิบายกรอบแนวคิดและวิธีการของพุทธวิธีในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคม (3) เปรียบเทียบจุดเหมือนและความแตกต่างระหว่างสังคมนิยมมาร์กซ์กับหลักพุทธวิธี และ (4) เสนอกรอบการวิเคราะห์แบบบูรณาการที่อาจนำไปสู่การพัฒนาแนวทางในการแก้ไขปัญหาสังคมร่วมสมัย การศึกษานี้ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารและงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง ทั้งจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ โดยใช้กรอบการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบและการตีความเชิงปรัชญา

ผลการศึกษาพบว่า สังคมนิยมของมาร์กซ์มีจุดมุ่งหมายสำคัญในการขจัดความทุกข์ของมนุษย์อันเกิดจากโครงสร้างเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยเน้นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างผ่านการต่อสู้ทางชนชั้น ขณะที่พุทธวิธีมุ่งแก้ปัญหาความทุกข์ที่รากฐานของจิตใจมนุษย์ โดยเน้นการดับตัณหาและพัฒนาปัญญา แม้ทั้งสองแนวคิดจะมีจุดร่วมด้านอุดมคติความเป็นธรรมทางสังคม แต่มีความแตกต่างเชิงปรัชญาและวิธีการแก้ปัญหาอย่างมีนัยสำคัญ การบูรณาการสังคมนิยมกับพุทธวิธีอาจนำไปสู่รูปแบบ “สังคมนิยมเชิงจริยธรรม” ที่มุ่งสร้างความเป็นธรรมเชิงโครงสร้างควบคู่กับการพัฒนาคุณธรรมและจิตสำนึกของมนุษย์

คำสำคัญ: สังคมนิยม; คาร์ล มาร์กซ์; พุทธวิธี

Abstract

This academic article aims to (1) analyze the core concepts of Marxist socialism relevant to the study of social phenomena; (2) explain the conceptual framework and methodological approach of the Buddhist method in analyzing social phenomena; (3) compare the similarities and differences between Marxist socialism and the Buddhist method; and (4) propose an integrated analytical framework that may contribute to the development of approaches for addressing contemporary social problems. This study employs documentary analysis of relevant literature and academic works from both primary and secondary sources, using comparative analysis and philosophical interpretation as its analytical framework.

The findings reveal that Marxist socialism primarily seeks to eliminate human suffering arising from the capitalist economic structure by emphasizing structural transformation through class struggle. In contrast, the Buddhist method focuses on addressing suffering at its root in the human mind, emphasizing the cessation of craving and the cultivation of wisdom. The article argues that although both perspectives share a common ideal of social justice, they differ significantly in their philosophical foundations and problem-solving approaches. The integration of Marxist socialism with the Buddhist method may lead to a form of “ethical socialism” that aims to promote structural justice alongside the development of morality and human consciousness.

Keywords: Socialism; Karl Marx; Buddhist Method

บทนำ

ในศตวรรษที่ 19 คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ได้วางรากฐานของทฤษฎีสังคมนิยมที่มีอิทธิพลอย่างกว้างขวางต่อการพัฒนาทางการเมืองและแนวคิดเศรษฐกิจของโลก แนวคิดของ คาร์ล มาร์กซ์ เกี่ยวกับการศึกษาวิเคราะห์ระบบทุนนิยม การแบ่งชนชั้น และการต่อสู้ทางสังคมได้กลายเป็นกรอบทฤษฎีสำคัญในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมและเศรษฐกิจ (McLellan, 2000; Kalyanacitto & Kaewkhiaw, 2017) อย่างไรก็ตาม ในบริบทของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีรากฐานทางปรัชญาและศาสนาแตกต่างจากตะวันตก การทำความเข้าใจและประยุกต์ใช้แนวคิดมาร์กซิสต์จำเป็นต้องคำนึงถึงบริบททางวัฒนธรรมและปรัชญาท้องถิ่น โดยเฉพาะพุทธศาสนาที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดโลกทัศน์และค่านิยมของสังคมในภูมิภาคนี้

พุทธศาสนาไม่เพียงแต่เป็นระบบความเชื่อทางศาสนา แต่ยังเป็นกรอบแนวคิดทางปรัชญาที่มีวิธีการวิเคราะห์ปรากฏการณ์อย่างเป็นระบบ สิ่งที่เราเรียกว่า "พุทธวิธี" (Buddhist methodology) หมายถึงการใช้หลักการและวิธีคิดทางพุทธศาสตร์ในการวิเคราะห์และทำความเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ รวมทั้งปรากฏการณ์ทางสังคม (Payutto, 2012; Kalupahana, 1992) หลักการสำคัญของพุทธวิธี ได้แก่ ปฏิจจนูปบาท (dependent origination) ที่อธิบายความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยของปรากฏการณ์ทั้งหลาย ไตรลักษณ์ (three characteristics) ที่ชี้ให้เห็นธรรมชาติของความไม่เที่ยง ความทุกข์ และความไม่มีตัวตนแท้จริง และอริยสัจ 4 (four noble truths) ที่เป็นกรอบในการวินิจฉัยและแก้ไขปัญหาทางสังคม (Payutto, 2012; Rahula, 1974)

การนำหลักพุทธวิธีมาใช้ในการวิเคราะห์แนวคิดสังคมนิยมของ คาร์ล มาร์กซ์ มิได้มีเป้าหมายเพื่อปฏิเสธหรือยอมรับแนวคิดมาร์กซิสต์โดยสิ้นเชิง แต่เป็นการพยายามสร้างกรอบแนวคิดทางปรัชญาที่แตกต่างกัน เพื่อเปิดมุมมองใหม่ในการทำความเข้าใจปัญหาสังคมและแนวทางการแก้ไข (Payutto, 2012; Buddhadasa Bhikkhu, 2002)

โดย Sivaraksa (2008) ได้ชี้ให้เห็นว่าการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างแนวคิดตะวันตกกับตะวันออกสามารถนำไปสู่การพัฒนาทฤษฎีทางสังคมที่เหมาะสมกับบริบทท้องถิ่นมากขึ้น โดยเฉพาะในบริบทสังคมที่มีพื้นฐานวัฒนธรรมพุทธทางศาสนา

ในประเทศไทยและหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้มีความพยายามในการผสมผสานแนวคิดสังคมนิยมกับพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่การเคลื่อนไหวของพุทธสังคมนิยมในช่วงทศวรรษ 1960-1970 (Swearer, 2010 ; Harris, 1999) ไปจนถึงการพัฒนาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่พยายามนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม (Payutto, 2007; Piboolsravut, 2004) ความพยายามเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความต้องการที่จะหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาสังคมที่สอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมและคุณค่าทางจิตวิญญาณของสังคมโดยอาศัยแนวคิดสังคมนิยมกับพุทธศาสนา

แนวคิดสังคมนิยมของคาร์ล มาร์กซ์

1. หลักวัตถุนิยมประวัติศาสตร์และหลักภาษวิธี

แนวคิดพื้นฐานของสังคมนิยมของ คาร์ล มาร์กซ์ เริ่มต้นจากหลักวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ (historical materialism) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่อธิบายว่าพัฒนาการของสังคมมนุษย์ถูกกำหนดโดยพื้นฐานทางเศรษฐกิจและวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ (Marx & Engels, 1848/1967) โดย คาร์ล มาร์กซ์ ได้ให้ความสำคัญกับ "วิธีการผลิต" (mode of production) ว่าเป็นปัจจัยพื้นฐานที่กำหนดโครงสร้างทางสังคม โครงสร้างการเมือง และอุดมการณ์ของสังคม โครงสร้างทางเศรษฐกิจหรือที่เรียกว่า "โครงสร้างฐาน" (base) จะส่งผลต่อ "สภาพสังคมส่วนบน" (superstructure) ซึ่งประกอบด้วยสถาบันทางการเมือง กฎหมาย วัฒนธรรม และอุดมการณ์

แนวคิด วิภาษวิธี (dialectics) ของ คาร์ล มาร์กซ์ พัฒนามาจากวิภาษวิธีของ เฮเกล (Hegel) แต่กลับทิศทางจากแนวทางอุดมนิยมไปสู่วัตถุนิยม คาร์ล มาร์กซ์ เชื่อว่าการพัฒนาของประวัติศาสตร์เกิดขึ้นผ่านการขัดแย้งระหว่างปฏิภาักษ์ (thesis) กับปฏิภาักษ์ย่อย (antithesis) ที่นำไปสู่การสังเคราะห์ (synthesis) ในรูปแบบใหม่ (Marx, 1867/1990) โดยกระบวนการนี้เกิดขึ้นในทุกมิติของสังคม โดยเฉพาะในความหลากหลายระหว่างชนชั้นทางสังคม ประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติจึงเป็นประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ระหว่างชนชั้น ตั้งแต่ยุคทาสนิยม ศักดินาทุนนิยม และจะสิ้นสุดที่สังคมคอมมิวนิสต์ที่ปราศจากชนชั้นตามแนวความคิดของมาร์กซิสต์

2. การวิเคราะห์ระบบทุนนิยมและการแปลกแยก

คาร์ล มาร์กซ์ ได้วิเคราะห์ระบบทุนนิยมอย่างละเอียดในงาน Das Kapital (ทุน) โดยชี้ให้เห็นว่าระบบทุนนิยมเป็นระบบที่สร้างความไม่เป็นธรรมผ่านกระบวนการแสวงหากำไรส่วนเกิน (surplus value) โดยนายทุนหรือชนชั้นบัวร์ชัวซี (bourgeoisie) ล้วนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ในขณะที่กรรมกรหรือชนชั้นพรอเลตาเรียต (proletariat) มีเพียงแรงงาน ค่าแรงที่ชนชั้นกรรมกรได้รับนั้นต่ำกว่ามูลค่าที่พวกเขาสร้างขึ้นจริง ส่วนต่างนี้คือกำไรส่วนเกินที่ตกเป็นของนายทุน (Marx, 1867/1990)

แนวคิดเรื่องการแปลกแยก (alienation) เป็นหนึ่งในแนวคิดสำคัญของ คาร์ล มาร์กซ์ ที่มีมิติทางปรัชญาและจิตวิทยาสังคม (Marx, 1844/1988) โดย คาร์ล มาร์กซ์ระบุว่าภายใต้ระบบทุนนิยม กรรมกรถูกทำให้แปลกแยกจาก 4 สิ่ง คือ (1) แยกจากผลผลิตที่เกิดจากแรงงานตน เพราะสิ่งที่ผลิตไม่ใช่ของพวกเขา (2) แยกจากกระบวนการผลิต เพราะกระบวนการผลิตถูกควบคุมโดยนายทุน (3) แยกจากธรรมชาติของมนุษย์ เพราะแรงงานถูกมองเป็นเพียงเครื่องมือหาเงินให้ชนชั้นนายทุน และ (4) แยกจากมนุษย์ด้วยกัน เพราะความสัมพันธ์ถูกลดทอนให้เป็นเพียงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชนชั้นแรงงานและนายทุน

3. ระบบชนชั้นและการปฏิวัติสังคม

คาร์ล มาร์กซ์ และ เอง เกลส์ (Marx & Engels, 1848/1967) กล่าวในถ้อยแถลงของพรรคคอมมิวนิสต์ (Communist Manifesto) ว่า "ประวัติศาสตร์ของสังคมทั้งหมดที่มีมาจนถึงปัจจุบันคือประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ชนชั้น" ในสังคมทุนนิยม การขัดแย้งหลักอยู่ระหว่างชนชั้นบัวร์ชัวซีที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตกับชนชั้นพรอเลตาเรียตที่มีเพียงแรงงาน ความขัดแย้งนี้จะทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ จนนำไปสู่การปฏิวัติที่ชนชั้นพรอเลตาเรียตจะยึดอำนาจและควบคุมปัจจัยการผลิต

หลังจากการปฏิวัติ สังคมจะผ่านช่วงเปลี่ยนผ่านที่เรียกว่า "เผด็จการของชนชั้นพรอเลตาเรียต" (dictatorship of the proletariat) เพื่อทำลายโครงสร้างเดิมของสังคมชนชั้นและสร้างสังคมใหม่ ในที่สุด เมื่อชนชั้นถูกขจัดออกไปแล้ว รัฐซึ่งเป็นเครื่องมือของการกดขี่ชนชั้นก็จะค่อยๆ สลายตัวไปด้วย และสังคมจะถึงขั้นคอมมิวนิสต์ (communism) ที่ไม่มีชนชั้น ไม่มีการกดขี่ และมนุษย์สามารถพัฒนาศักยภาพของตนได้อย่างเต็มที่ (Marx, 1875/1970)

หลักพุทธวิธีในการวิเคราะห์สังคม

1. หลักปัจเจกสมุปบาทกับการวิเคราะห์เชิงเหตุปัจจัย

หลักปัจเจกสมุปบาทเป็นหลักการพื้นฐานที่สุดของพุทธศาสนา ซึ่งอธิบายว่าปรากฏการณ์ทั้งหลายเกิดขึ้นอย่างมีเหตุปัจจัยและมีความสัมพันธ์เชิงเงื่อนไขต่อกัน พระพุทธเจ้าตรัสว่า "เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนั้นจึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนั้นจึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนั้นก็ไม่มี เมื่อสิ่งนี้ดับไป สิ่งนั้นก็ดับไป" (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996) หลักการนี้ปฏิเสธทั้งทฤษฎีการเกิดขึ้นโดยตัวมันเอง (spontaneous generation) และการสร้างโดยผู้สร้างภายนอก (external creator)

ในบริบททางสังคม หลักปัจเจกสมุปบาทสามารถใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ว่าปรากฏการณ์ทางสังคมเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยหลายประการที่สัมพันธ์กัน ไม่มีปัจจัยเดียวที่เป็นตัวกำหนดทุกอย่าง (monocausality) แต่เป็นเครือข่ายของเหตุปัจจัยที่ต่อเนื่องและพึ่งพาอาศัยกัน (Adulyarayarangsri, A. (1998; Payutto, 1994) โดย Payutto (2015) ได้ขยายความว่าปัจเจกสมุปบาทมีสามระดับ คือ (1) ระดับธรรมชาติ เป็นกฎธรรมชาติที่ใช้อยู่กับปรากฏการณ์ทางกายภาพ (2) ระดับจิตใจ เป็นการอธิบายกระบวนการเกิดขึ้นของความทุกข์ในจิตใจมนุษย์ และ (3) ระดับสังคม เป็นการอธิบายความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยของปรากฏการณ์ทางสังคมและเศรษฐกิจ

2. ไตรลักษณ์และธรรมชาติของปรากฏการณ์สังคม

หลักไตรลักษณ์ประกอบด้วย 3 ลักษณะที่เป็นธรรมชาติของสังสารทั้งปวง คือ อนิจจัง (ความไม่เที่ยง) ทุกขัง (ความทุกข์) และอนัตตา (ความไม่มีตัวตน) หลักการนี้ไม่เพียงแต่ใช้กับปรากฏการณ์ทางกายภาพและจิตใจเท่านั้น แต่ยังใช้ได้กับโครงสร้างและสถาบันทางสังคมด้วย (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 1996, Aṅguttara Nikāya 3.47; Buddhadasa Bhikkhu, 1987)

อนิจจัง ชี้ให้เห็นว่าระบบเศรษฐกิจ โครงสร้างสังคม และสถาบันต่างๆ ไม่มีอะไรที่ถาวร ทุกอย่างอยู่ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา การยึดติดกับรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุดหรือสมบูรณ์แบบจืดชืดกับธรรมชาติ (Buddhadasa Bhikkhu, 1987)

ทุกขัง ในระดับสังคมหมายถึงความไม่สมบูรณ์และความไม่น่าพึงพอใจที่มีอยู่ในโครงสร้างสังคมทุกรูปแบบ ไม่มีระบบใดที่สามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้อย่างสมบูรณ์ (Sivaraksa, 1992)

อนัตตา ชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างทางสังคมไม่มีตัวตนที่แท้จริง แต่เป็นเพียงการรวมตัวกันของเหตุปัจจัยต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงได้

3. อริยสัจสี่กับการแก้ไขปัญหาสังคม

อริยสัจ 4 เป็นแก่นของคำสอนพุทธศาสนา ซึ่งประกอบด้วย ทุกข์ (ปัญหาหรือความไม่สมบูรณ์) สมุทัย (เหตุแห่งทุกข์) นิโรธ (การดับทุกข์) และมรรค (ทางสายกลางที่นำไปสู่การดับทุกข์) กรอบแนวคิดนี้เป็นรูปแบบการแก้ไขปัญหาที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับสังคมได้ (Payutto, 1994)

ทุกข์ ในระดับสังคม คือการรับรู้และยอมรับว่ามีปัญหาและความไม่เป็นธรรมในสังคม เช่น ความยากจน ความเหลื่อมล้ำ การกดขี่ (Sivaraksa, 1987)

สมุทัย คือการวิเคราะห์หาสาเหตุแท้จริงของปัญหาเหล่านั้น ซึ่งในพุทธศาสนามักชี้ไปที่ตัณหา (ความอยาก) อวิชชา (ความไม่รู้) และอุปาทาน (ความยึดติด) (Rahula, 1974)

นิโรธ คือการเห็นว่าปัญหาเหล่านี้สามารถแก้ไขได้และสังคมที่ดีกว่าเป็นไปได้

มรรค คือแนวทางในการแก้ไขปัญหา ซึ่งในทางพุทธศาสนา คือ อริยมรรคมีองค์แปด ที่เน้นการพัฒนาทั้งทางปัญญา ศีลธรรม และจิตใจไปพร้อมกัน (Rahula, 1974)

4. หลักมัชฌิมาปฏิปทาและการหาทางสายกลาง

หลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลางเป็นแนวทางที่พระพุทธเจ้าทรงเน้นย้ำ ซึ่งหมายถึงการหลีกเลี่ยงความสุดโต่งทั้งสองด้าน คือ การตามใจตัณหาอย่างเต็มที่กับการทรมานตนเองอย่างรุนแรง ในบริบททางสังคม หลักการนี้สามารถตีความได้ว่าเป็นการหาสมดุล ระหว่างความเป็นปัจเจกกับความเป็นส่วนรวม ระหว่างเสรีภาพกับความเสมอภาค และระหว่างการพัฒนาทางวัตถุกับการพัฒนาจิตใจ (Sivaraksa, 1992)

โดย Sivaraksa (2008) ได้ชี้ให้เห็นว่าหลักมัชฌิมาปฏิปทาไม่ได้หมายถึงการประนีประนอมหรือหาค่าเฉลี่ยทางคณิตศาสตร์ แต่เป็นการหาจุดสมดุลที่เหมาะสมซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทและสถานการณ์ เป็นการรักษาสถิตภาพพลวัต (dynamic equilibrium) ไม่ใช่สมดุลแบบคงที่ หลักการนี้จึงมีความสำคัญต่อการออกแบบนโยบายสาธารณะและการพัฒนาสังคม เพราะช่วยหลีกเลี่ยงการใช้วิธีการที่สุดโต่งมากเกินไป

จุดสัมผัสระหว่างสังคมนิยมของ คาร์ล มาร์กซ์ กับหลักพุทธวิธี

1. การวิพากษ์ความทุกข์และความไม่เป็นธรรม

ทั้ง คาร์ล มาร์กซ์ และพุทธศาสนาต่างให้ความสำคัญกับการรับรู้และวิพากษ์ความทุกข์ที่มีอยู่ในสังคม คาร์ล มาร์กซ์ มองเห็นความทุกข์ของชนชั้นกรรมกรที่ถูกกดขี่และแสวงหาประโยชน์โดยชนชั้นนายทุนในระบบทุนนิยม ในขณะที่พุทธศาสนาเริ่มต้นจากการรับรู้การมีความทุกข์อยู่ในชีวิตและสังคม (Loy, 2003) ทั้งสองหลักนี้จึงไม่ใช่หลักปรัชญาแห่งการยอมจำนนต่อความทุกข์ แต่เป็นหลักปรัชญาที่เรียกร้องให้เข้าใจและแก้ไขความทุกข์ที่เกิดขึ้นนั้น

ทั้งสองแนวคิดต่างมองว่าความทุกข์ไม่ได้เป็นเพียงเรื่องส่วนบุคคลหรือพฤติกรรมเท่านั้น แต่มีรากฐานมาจากโครงสร้างและระบบทางสังคมที่กดขี่ คาร์ล มาร์กซ์ เองชี้ให้เห็นว่าความทุกข์ของชนชั้นกรรมกรมาจากการถูกแสวงหาประโยชน์จากชนชั้นนายทุนในระบบทุนนิยม ส่วนพุทธศาสนาชี้ให้เห็นว่าความทุกข์มาจากตัณหา อวิชชา และอุปาทาน ซึ่งไม่ได้มีอยู่แค่ในระดับบุคคลแต่แทรกซึมอยู่ในโครงสร้างทางสังคมด้วย (Payutto, 1994)

2. การวิเคราะห์เชิงเหตุปัจจัย

ทั้ง คาร์ล มาร์กซ์ และพุทธศาสนาต่างใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเหตุปัจจัยในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ โดยหลักวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ของมาร์กซ์อธิบายว่าการพัฒนาของสังคมเกิดจากความขัดแย้งในวิธีการผลิตและความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นทางเศรษฐกิจ ในขณะที่หลักปัจเจกสมุปบาทของพุทธศาสนาอธิบายว่าปรากฏการณ์ทั้งหลายเกิดจากเครือข่ายของเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กัน ทั้งสองหลักนี้ปฏิเสธการอธิบายแบบเหนือธรรมชาติและเน้นที่การหาสาเหตุที่แท้จริงของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น (Queen, 2000)

อย่างไรก็ตาม มีความแตกต่างในลักษณะของการวิเคราะห์เชิงเหตุปัจจัย คาร์ล มาร์กซ์ มักเน้นปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยพื้นฐานที่กำหนดปัจจัยอื่นๆ แม้จะยอมรับว่ามีปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างพื้นฐานกับสภาพสังคมส่วนบน ในขณะที่หลักปัจเจกสมุปบาทของพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญกับปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งเป็นพิเศษ แต่มองว่าปัจจัยทั้งหมดมีความสำคัญและเกี่ยวพันกันในลักษณะของเครือข่ายระหว่างกัน (Payutto, 1994)

3. การเน้นย้ำการปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลง

ทั้ง คาร์ล มาร์กซ์ และพุทธศาสนาไม่ใช่ปรัชญาเชิงทฤษฎีอย่างเดียว แต่เน้นย้ำถึงการปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลง คาร์ล มาร์กซ์ กล่าวในวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับฟอยเออร์บาค (Theses on Feuerbach) ว่า "นักปรัชญาได้แต่ตีความโลกในรูปแบบต่างๆ สิ่งสำคัญคือการเปลี่ยนแปลงโลก" (Marx, 1845/1969, หน้า 15) ในทำนองเดียวกัน ในทางพุทธศาสนาเน้นย้ำการปฏิบัติธรรมและการนำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตจริง ไม่ใช่เพียงการศึกษาทฤษฎี (Rahula, 1974)

อย่างไรก็ตาม รูปแบบของการปฏิบัติมีความแตกต่างกันอย่างมาก คาร์ล มาร์กซ์ เน้นการต่อสู้ทางการเมืองและการปฏิวัติโดยชนชั้นกรรมากรเพื่อสลายชนชั้นทางสังคม ในขณะที่พุทธศาสนาเน้นการพัฒนาตนเองทางจิตใจและการสร้างสังคมที่ดีผ่านการปฏิบัติธรรมและการมีศีลธรรม โดย สุลักษณ์ ศิวรักษ์ (2551) ได้ชี้ให้เห็นว่าหลักพุทธสังคมนิยม (Buddhist socialism) ที่พัฒนาขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้พยายามผสมผสานการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างทางสังคมกับการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจไปพร้อมกัน

4. วิสัยทัศน์เกี่ยวกับสังคมในอุดมคติ

ทั้ง คาร์ล มาร์กซ์ และพุทธศาสนาต่างมีวิสัยทัศน์เกี่ยวกับสังคมที่ดีกว่าซึ่งมนุษย์สามารถพัฒนาศักยภาพของตนได้อย่างเต็มที่ คาร์ล มาร์กซ์มองเห็นสังคมคอมมิวนิสต์ที่ไม่มีการแบ่งชนชั้น ไม่มีการกดขี่ และมนุษย์สามารถทำงานอย่างสร้างสรรค์โดยไม่ถูกแปลกแยก ในขณะที่หลักพุทธศาสนามีแนวคิดเรื่องนิพพาน (nirvana) ในระดับบุคคลและสังคมธรรมิก (dhammika society) ในระดับสังคม ซึ่งเป็นสังคมที่ดำเนินไปตามหลักธรรม มีความเป็นธรรม และผู้คนมีความสุข (Payutto, 1994)

อย่างไรก็ตาม ธรรมชาติของสังคมในอุดมคติทั้งสองหลักการมีความแตกต่าง สังคมคอมมิวนิสต์ของ คาร์ล มาร์กซ์ เป็นจุดหมายปลายทางของประวัติศาสตร์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ส่วนสังคมธรรมิกของพุทธศาสนาไม่ได้เป็นจุดหมายสุดท้ายที่จะบรรลุได้อย่างถาวร แต่เป็นสภาวะที่ต้องรักษาและพัฒนาอย่างต่อเนื่องตามหลัก

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดย Queen (2000) ซึ่งให้เห็นว่าพุทธศาสนามีความยืดหยุ่นมากกว่าหลักสังคมนิยมของ คาร์ล มาร์กซ์ ในการปรับตัวให้เข้ากับบริบทสังคม การเมืองและสภาพเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน

ความแตกต่างและข้อขัดแย้งทางญาณวิทยา

1. วัตถุนิยมกับจิตนิยมปฏิบัตินิยม

ความแตกต่างพื้นฐานที่สุดระหว่างสังคมนิยมของ คาร์ล มาร์กซ์กับหลักพุทธศาสนาอยู่ที่มีญาณวิทยา คาร์ล มาร์กซ์ ยึดถือโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นพื้นฐานที่กำหนดแนวคิดและความเชื่อทางวัฒนธรรม ในขณะที่พุทธศาสนามีลักษณะของจิตปฏิบัตินิยม (pragmatic idealism) ที่ให้ความสำคัญกับจิตใจและความตั้งใจ เป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างความเป็นจริงทางเศรษฐกิจและสังคม (Loy, 2003)

คาร์ล มาร์กซ์วิพากษ์ปรัชญาอุดมคติของเฮเกิลและปรัชญาเยอรมันว่าเป็นการตีความโลกที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงโลกได้ จึงพลิกกลับไปสู่วัตถุนิยม ในขณะที่พุทธศาสนาพยายามหลีกเลี่ยงทั้งทางสุดโต่งของวัตถุนิยมแท้และจิตนิยมแท้ โดยมองว่าทั้งร่างกาย (รูป) และจิตใจ (นาม) มีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อกัน (Rahula, 1974) โดย Payutto (2015) อธิบายว่าหลักพุทธศาสนายอมรับความเป็นจริงทั้งทางกายภาพและทางจิตใจ แต่เน้นว่าจิตมีบทบาทสำคัญในการสร้างความหมายและนำทางการกระทำที่มีผลต่อการกำหนดรูปแบบเศรษฐกิจและสังคม

2. หลักความรุนแรงกับหลักอหิงสา

ประเด็นสำคัญอีกข้อหนึ่งคือทัศนคติต่อความรุนแรง คาร์ล มาร์กซ์และ เอง เกลส์ มองว่าการปฏิวัติโดยใช้ความรุนแรงเป็นสิ่งจำเป็นในการโค่นล้มระบบทุนนิยมและชนชั้นปกครอง การต่อสู้ระหว่างชนชั้นจะต้องนำไปสู่การยึดอำนาจรัฐโดยชนชั้นพรอเลตารีต (Marx & Engels, 1848/1967) แม้ คาร์ล มาร์กซ์จะไม่ได้สนับสนุนการใช้ความรุนแรงโดยไม่มีเหตุผล แต่ก็มองว่าท้ายที่สุดมันจะเป็นเครื่องมือที่จำเป็นในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ในทางตรงกันข้าม หลักอหิงสา (non-violence) หรือหลักไม่ใช้ความรุนแรง เป็นหลักการพื้นฐานของพุทธศาสนา โดยพุทธศาสนาเชื่อว่า การฆ่า การเบียดเบียนหรือทำร้ายผู้อื่นที่มีชีวิตเป็นการละเมิดศีลข้อแรก การใช้ความรุนแรงมีแต่จะสร้างกรรมลบและนำมาซึ่งทุกข์มากขึ้น แม้จะมีเป้าหมายที่ดีขึ้นก็ตาม โดย Swearer (2010) ได้ชี้ให้เห็นว่าขบวนการพุทธสังคมนิยมในประเทศต่างๆ เช่น พม่าและศรีลังกา ต่างเน้นการเปลี่ยนแปลงสังคมผ่านวิธีการทางสันติวิธี แม้จะเผชิญกับการกดขี่ทางสังคมอย่างรุนแรง

อย่างไรก็ตาม มีข้อถกเถียงว่า หลักอหิงสาของพุทธศาสนาไม่ได้หมายถึง การไม่ทำอะไรเลยหรือยอมจำนนต่อความไม่ยุติธรรม แต่หมายถึงการต่อสู้อย่างสันติ สร้างสรรค์และไม่ใช้ความรุนแรง และ การศึกษาของ King (2009) ยังได้อธิบายอีกว่า พุทธศาสนาสันับสนุนการต่อต้านความไม่ยุติธรรมอย่างกล้าหาญ แต่ต้องกระทำด้วยวิธีการที่ไม่รุนแรง ไม่ทำร้ายผู้อื่นและไม่สร้างความเกลียดชังระหว่างกัน

3. หลักศาสนากับการวิพากษ์ศาสนา

คาร์ล มาร์กซ์ มีจุดยืนที่ชัดเจนในการวิพากษ์ศาสนา โดยกล่าวว่าศาสนาเป็น "ฝิ่นของประชาชน" (opium of the people) ที่ทำให้ผู้คนหลงใหลและละเลยการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงทางสังคม คาร์ล มาร์กซ์มองว่าศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของสภาพสังคมที่ชนชั้นปกครองใช้เพื่อควบคุมชนชั้นกรรมกรให้ยอมรับกับสภาพทางสังคมที่เป็นอยู่ (Marx, 1844/1977) โดยศาสนาสอนให้ผู้คนมองหาความสุขในโลกหน้าแทนที่จะต่อสู้เพื่อความยุติธรรมในโลกนี้

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการหลายท่านโต้แย้งว่าการวิพากษ์ศาสนาของ คาร์ล มาร์กซ์นั้นมุ่งไปที่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในยุโรปยุคศตวรรษที่ 19 เป็นหลัก ซึ่งแตกต่างจากพุทธศาสนาในหลายประการ โดย Queen (2000) ได้ชี้ให้เห็นว่าพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้รอความรอดจากพระเจ้าหรือสวรรค์ แต่เน้นการสร้างความรู้ผิดชอบของแต่ละคนในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาตนเอง พุทธศาสนาสังคมนิยมในศตวรรษที่ 20 แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาสามารถเป็นแรงผลักดันในการเปลี่ยนแปลงสังคมได้

และ Loy (2003) ได้วิเคราะห์ว่าพุทธศาสนาเองก็มีการวิพากษ์ "ศาสนา" ในรูปแบบที่เป็นพิธีกรรมและความเชื่อโดยไม่มีการปฏิบัติ พระพุทธเจ้าเองก็วิพากษ์ระบบวรรณะที่ใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือรักษาอำนาจในแง่หนึ่ง พุทธศาสนาก็มีลักษณะของการวิพากษ์สังคมเช่นเดียวกับ หลักสังคมนิยมของคาร์ล มาร์กซ์

4. หลักอัตตากับอนัตตา

ความแตกต่างสำคัญอีกประการหนึ่งคือแนวคิดเรื่องการมีตัวตนหลักอัตตากับอนัตตา แม้ คาร์ล มาร์กซ์จะวิพากษ์หลักปัจเจกนิยม (individualism) ของระบอบทุนนิยม แต่ก็ยังคงยอมรับการมีอยู่ของหลักปัจเจกบุคคล และชนชั้นทางสังคม การต่อสู้ชนชั้นจึงตั้งอยู่บนสมมติฐานว่า การมี "เรา" และ "พวกเขา" ที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนนำไปสู่การสลายของกลุ่มชนชั้นในที่สุด (Marx & Engels, 1848/1967)

ในทางตรงกันข้าม พุทธศาสนาสอนเรื่องหลักอนัตตาว่าเป็นการไม่มีตัวตนที่แท้จริงและถาวร ทั้งในระดับตัวบุคคลและกลุ่มบุคคล สิ่งที่เราเรียกว่า "ตัวตน" เป็นเพียงการรวมตัวกันชั่วคราวของขันธ์ห้า การยึดติดกับตัวตนและกลุ่มของตนเองเป็นรูปแบบหนึ่งของอุปาทานที่นำไปสู่ความทุกข์ (Rahula, 1974) แนวคิดนี้มีความท้าทายต่อแนวคิดการต่อสู้ระหว่างชนชั้นที่ตั้งอยู่บนการแบ่งแยก "เรา" กับ "พวกเขา"

อย่างไรก็ตาม Payutto (1994) ได้อธิบายว่าหลักอนัตตาไม่ได้หมายความว่าไม่มีบุคคลหรือการไม่มีกลุ่มบุคคล ในความหมายเชิงปฏิบัติ (conventional) แต่หมายความว่าไม่มีตัวตนที่แท้จริงและถาวร การยอมรับอนัตตาจะทำให้เราเห็นความเชื่อมโยงระหว่างทุกสิ่งและลดการแบ่งแยกทางชนชั้นที่รุนแรง แต่ไม่ได้ขัดขวางการดำเนินการการสลายความแตกต่างทางชนชั้นเพื่อความยุติธรรมทางสังคม

การประยุกต์หลักพุทธวิธีในการวิเคราะห์หลักสังคมนิยมของ คาร์ล มาร์กซ์

1. หลักปัจเจกสมุปปาทกับพัฒนาการของทุนนิยม

เมื่อใช้หลักปัจเจกสมุปปาทในการวิเคราะห์พัฒนาการของระบบทุนนิยมที่ คาร์ล มาร์กซ์อธิบายไว้ เราจะเห็นว่าทุนนิยมไม่ได้เกิดขึ้นจากสาเหตุเดียวหรือถูกกำหนดโดยปัจจัยเดียว แต่ล้วนเป็นผลมาจากเครือข่ายของเหตุ

ปัจจัยทางสังคมที่ซับซ้อน รวมถึงปัจจัยทางเทคโนโลยี การค้า วัฒนธรรม การเมือง และและค่านิยมต่าง ๆ โดย Payutto (2015) ได้ชี้ให้เห็นว่าการมองแบบปัจเจกสมุบัติภาพจะช่วยให้เราเห็นภาพที่สมบูรณ์ขึ้นมากกว่าการมองเฉพาะมิติเศรษฐกิจอย่างเดียว

การวิเคราะห์แบบนี้ไม่ได้โต้แย้งความสำคัญของปัจจัยทางเศรษฐกิจที่ คาร์ล มาร์กซ์เน้นย้ำ แต่เสริมด้วยการชี้ให้เห็นว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจเองก็ส่งผลต่อปัจจัยอื่นๆ อย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น การพัฒนาของทุนนิยมในเอเชียไม่ได้เป็นไปตามแบบแผนที่ คาร์ล มาร์กซ์ทำนายไว้ทั้งหมด เพราะมีปัจจัยทางวัฒนธรรมและสังคมที่แตกต่างจากเข้ามาเกี่ยวข้อง (Sivaraksa, 1992)

ท้ายที่สุด การพัฒนาทุนทางสังคมต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน การสร้างความไว้วางใจ การส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง โดยเฉพาะในบริบทของสังคมร่วมสมัยที่เผชิญกับความเหลื่อมล้ำ ความแตกแยก และความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การเสริมสร้างทุนทางสังคมจึงเป็นฐานสำคัญในการนำไปสู่สังคมที่พึงปรารถนาอย่างยั่งยืน (Buddaduang, 2014)

2. หลักอริยสัจ 4 กับการวินิจฉัยปัญหาด้านทุนนิยม

การประยุกต์อริยสัจ 4 ในการวิเคราะห์ปัญหาของระบบทุนนิยมสามารถทำได้ดังนี้

ทุกข์ คือการรับรู้ปัญหาที่มีอยู่ในระบบทุนนิยม เช่น ความเหลื่อมล้ำ การแปลกแยก การทำลายสิ่งแวดล้อม และความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ ซึ่งสอดคล้องกับการวิพากษ์ของ คาร์ล มาร์กซ์

สมุทัย คือการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ในขณะที่ คาร์ล มาร์กซ์ชี้ไปที่โครงสร้างการผลิตและการแสวงหากำไรส่วนเกิน หลักพุทธวิธีจะเพิ่มการวิเคราะห์ในระดับจิตใจและค่านิยม โดยชี้ว่าตัณหา (ความอยากได้มากขึ้นเรื่อยๆ) โลภะ (ความโลภ) และโมหะ (ความหลงผิด) ที่ฝังลึกในจิตใญ่มนุษย์เป็นรากเหง้าที่ทำให้เกิดและดำรงระบบที่ไม่ยุติธรรม (Loy, 2003) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอย่างเดียวยังไม่เพียงพอหากไม่จัดการกับรากเหง้าในระดับจิตใจ

นิโรธ คือการเห็นว่าปัญหาเหล่านี้สามารถแก้ไขได้ คาร์ล มาร์กซ์ มองเห็นสังคมคอมมิวนิสต์เป็นทางออก ในขณะที่หลักพุทธวิธีมองว่าการสร้างสังคมธรรมิกที่ผู้คนพัฒนาทั้งภายนอกและภายในเป็นสิ่งที่เป็นไปได้

มรรค คือแนวทางในการแก้ไข ซึ่งหลักพุทธวิธีจะเสนอการพัฒนาแบบองค์รวมที่ครอบคลุมทั้งการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง (สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ) การพัฒนาจริยธรรม (สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ) และการพัฒนาจิตใจและปัญญา (สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาทิฐิ) (Payutto, 1994)

3. หลักมัชฌิมาปฏิปทาเกี่ยวกับทางเลือกทางสังคมนิยม

หลักมัชฌิมาปฏิปทาสามารถนำมาใช้เป็นกรอบในการหาทางออกที่สมดุลระหว่างหลักทุนนิยมที่เน้นเสรีภาพทางเศรษฐกิจแต่อาจสร้างความเหลื่อมล้ำทางสังคม กับ หลักคอมมิวนิสต์แบบเผด็จการที่เน้นความเสมอ

ภาคแต่จำกัดเสรีภาพทางเศรษฐกิจ โดย Sivaraksa (2008) ได้เสนอว่าแนวทางสายกลางไม่ใช่ว่าการหาจุดกึ่งกลางทางคณิตศาสตร์ แต่เป็นการหาสมดุลที่เหมาะสมตามบริบทสังคม

ตัวอย่างของแนวทางสายกลางที่ได้รับแรงบันดาลใจจากหลักพุทธศาสนาคือแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของไทย ซึ่งพยายามสร้างสมดุลระหว่างการพัฒนาทางเศรษฐกิจกับการรักษาค่านิยมและการสร้างคุณค่าทางสังคมระหว่างความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และระหว่างการแข่งขันกับความร่วมมือ (Piboolsravut, 2004) แม้แนวคิดนี้จะถูกวิพากษ์ว่าไม่เพียงพอในการแก้ไขปัญหาโครงสร้าง แต่ก็แสดงให้เห็นความพยายามในการหาทางเลือกที่แตกต่างจากทั้งทุนนิยมแบบเสรีนิยมและสังคมนิยมแบบรัฐนิยม

4. แนวคิดเรื่องตัณหาในระบบเศรษฐกิจ

แนวคิดเรื่องตัณหาในพุทธศาสนาสามารถนำมาวิเคราะห์ปัญหาของสังคมบริโภคนิยมที่เกิดขึ้นทั้งในระบบทุนนิยมและแม้แต่ในระบบสังคมนิยมบางประเทศ ตัณหาไม่ใช่เพียงความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ แต่เป็นความอยากที่ไม่มีที่สิ้นสุด ยิ่งได้ยิ่งอยากได้มากขึ้น ยิ่งสร้างปัญหามากขึ้น ระบบทุนนิยมสร้างและใช้ประโยชน์จากตัณหาผ่านการโฆษณา การสร้างความต้องการใหม่ๆ และวัฒนธรรมการบริโภคแบบไม่มีที่สิ้นสุด (Saichat, 2014; Loy, 2003)

คาร์ล มาร์กซเองก็วิพากษ์ "สินค้านิยม" (commodity fetishism) ที่ผู้คนให้คุณค่ากับสินค้ามากเกินไปจนลืมความสัมพันธ์ทางสังคมที่อยู่เบื้องหลังการผลิตสินค้านั้น (Marx, 1867/1990) หลักพุทธวิธีเสริมการวิเคราะห์นี้โดยชี้ให้เห็นว่าปัญหาไม่ได้อยู่ที่การบริโภคเพียงอย่างเดียว แต่อยู่ที่ทัศนคติและความยึดติดในการบริโภค การแก้ปัญหาจึงต้องเริ่มจากการพัฒนาการบริโภคอย่างมีสติและมีปัญญา (mindful consumption) ควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ

กรณีศึกษาและตัวอย่างประยุกต์ใช้

1. หลักพุทธสังคมนิยมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การเคลื่อนไหวของพุทธสังคมนิยม (Buddhist socialism) ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงทศวรรษ 1950-1970 เป็นตัวอย่างของความพยายามในการผสมผสานแนวคิดสังคมนิยมกับพุทธศาสนา ในพม่า นายกรัฐมนตรีอู นู (U Nu) ได้นำเสนอแนวคิดพุทธสังคมนิยมเป็นนโยบายของรัฐ โดยพยายามสร้างสังคมที่เท่าเทียมตามหลักสังคมนิยม แต่ยังคงรักษาค่านิยมทางพุทธศาสนาและวิถีการทางสันติวิธี (Swearer, 2010)

ในศรีลังกา มีความพยายามที่คล้ายคลึงกันในการพัฒนาทฤษฎีและนโยบายพุทธสังคมนิยม โดยเน้นว่าพุทธศาสนาสนับสนุนความเสมอภาคและการแบ่งปันทรัพยากร แต่ไม่สนับสนุนการใช้ความรุนแรงหรือเผด็จการ (Gombrich and Obeyesekere, 1988)

ในประเทศไทย แม้จะไม่มีนโยบายพุทธสังคมนิยมอย่างเป็นทางการ แต่มีขบวนการพระภิกษุและนักวิชาการที่พยายามนำหลักพุทธศาสนามาใช้ในการแก้ไขปัญหาสังคม (Queen, 2000)

อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่ประสบความสำเร็จในระยะยาว เนื่องจากปัญหาทางการเมือง ความขัดแย้งภายใน และการขาดการสนับสนุนจากกลุ่มที่มีอำนาจทางการเมือง โดย Swearer (2010) ได้วิเคราะห์ว่าปัญหาหนึ่งคือการพยายามนำเอาแนวคิดตะวันตก (สังคมนิยม) มาผสมกับแนวคิดตะวันออก (พุทธศาสนา) โดยไม่ได้พัฒนาแนวคิดทฤษฎีที่สอดคล้องกันอย่างลึกซึ้ง

2. ขบวนการพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนา

ตั้งแต่ทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา ได้มีการพัฒนา "พุทธศาสนาเพื่อการพัฒนา" (engaged Buddhism) ที่เน้นการนำหลักธรรมไปใช้ในการแก้ไขปัญหาสังคมอย่างเป็นรูปธรรม โดยไม่ได้ผูกติดกับอุดมการณ์ทางการเมืองใดโดยเฉพาะ ในประเทศไทย พระพุทธทาสภิกขุและพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) และสุลักษณ์ ศิวรักษ์ เป็นผู้นำทางความคิดในการนำพุทธศาสนามาใช้วิเคราะห์และแก้ไขปัญหาสังคมการเมืองและเศรษฐกิจ (Sivaraksa, 1992)

โครงการต่างๆ เช่น โครงการธนาคารข้าวชุมชน โครงการกองทุนหมู่บ้าน และโครงการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง ล้วนได้รับแรงบันดาลใจจากหลักพุทธศาสนาในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและลดการพึ่งพาระบบทุนนิยม แม้โครงการเหล่านี้จะไม่ได้เรียกตัวเองว่าเป็น "สังคมนิยม" แต่มีเป้าหมายที่คล้ายคลึงกันในการสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม (Piboolsravut, 2004)

ความแตกต่างสำคัญคือแนวทางเหล่านี้เน้นการเปลี่ยนแปลงจากฐานรากขึ้นสู่ระดับนโยบาย (bottom-up) มากกว่าการปฏิวัติจากบนลงล่าง (top-down) ที่มาร์กซ์เสนอ และเน้นการพัฒนาจิตสำนึกและคุณธรรมควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

ข้อวิจารณ์และข้อจำกัดของการบูรณาการ

1. ข้อวิพากษ์จากฝ่ายมาร์กซิสต์

นักมาร์กซิสต์หลายท่านมองว่าการนำพุทธศาสนามาผสมกับสังคมนิยมเป็นการเบี่ยงเบนความสนใจจากการต่อสู้ชนชั้นที่แท้จริง การเน้นการพัฒนาจิตใจและจริยธรรมอาจทำให้ลืมความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจและการเมืองอย่างรุนแรง (McLellan, 2000) การสอนให้ผู้คนยอมรับความทุกข์และพัฒนาตนเองอาจกลายเป็นเครื่องมือของชนชั้นปกครองในการทำให้ชนชั้นกรรมกรยอมจำนนต่อการกดขี่

นอกจากนี้ การเน้นอนัตตาและความไม่แบ่งแยกอาจทำให้ไม่สามารถระดมพลังในการต่อสู้ชนชั้นได้ การต่อสู้ทางการเมืองต้องการการระดมตัวตนร่วมของกลุ่ม (collective identity) และความเกลียดชังต่อผู้กดขี่ ซึ่งขัดกับหลักเมตตากรุณาและการไม่ยึดติดกับตัวตนของพุทธศาสนา การผสมผสานทั้งสองจึงอาจทำให้การต่อสู้อ่อนแอลง

2. ข้อวิพากษ์จากฝ่ายพุทธศาสนิกชน

ในทางกลับกัน พุทธศาสนิกชนหลายท่านก็มีความกังวลต่อการผสมผสานพุทธศาสนากับมาร์กซิสต์ ความกังวลหลักคือการที่มาร์กซิสต์สนับสนุนการใช้ความรุนแรงขัดกับหลักอหิงสาที่เป็นรากฐานของพุทธศาสนา

การปฏิบัติและเผด็จการของชนชั้นพรอเลตาเรียตที่มาร์กซ์เสนอนั้นไม่สอดคล้องกับหลักการสันติวิธีของพุทธศาสนา (Rahula, 1974)

นอกจากนี้ วัตถุประสงค์ของมาร์กซ์ที่มองว่าจิตสำนึกถูกกำหนดโดยโครงสร้างทางเศรษฐกิจขัดแย้งกับหลักการของพุทธศาสนาที่มองว่าจิตมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเป็นจริง การลดทอนทุกอย่างลงเป็นเพียงปัจจัยทางเศรษฐกิจทำให้ละเลยความสำคัญของการพัฒนาจิตใจและปัญญา ซึ่งเป็นแก่นของพุทธศาสนา (Payutto, 1994)

ประวัติศาสตร์ของสังคมนิยมในศตวรรษที่ 20 แสดงให้เห็นว่าระบอบคอมมิวนิสต์หลายแห่งกดขี่ศาสนา รวมทั้งพุทธศาสนา เช่นในทิเบต จีน และกัมพูชา ทำให้พุทธศาสนิกชนหลายท่านมองว่ามาร์กซ์เป็นภัยคุกคามต่อพุทธศาสนา การผสมผสานทั้งสองจึงต้องระมัดระวังอย่างมาก

3. ข้อจำกัดในการประยุกต์ใช้จริง

แม้จะมีความพยายามในการผสมผสานทั้งหลักสังคมนิยมของ คาร์ล มาร์กซ์กับหลักพุทธวิธี ทั้งสองแนวคิดแต่ในทางปฏิบัติก็มีข้อจำกัดหลายประการ

ประการแรก ความแตกต่างทางญาณวิทยาและระเบียบวิธีทำให้การสร้างทฤษฎีที่สอดคล้องกันทั้งหมดเป็นเรื่องยาก การพยายามประนีประนอมอาจทำให้ได้ทฤษฎีที่ไม่สมบูรณ์และขาดความชัดเจน (Swearer, 2010)

ประการที่สอง บริบททางสังคมและการเมืองที่แตกต่างกันทำให้แนวทางที่เหมาะสมในแต่ละสังคมก็แตกต่างกัน สิ่งที่ได้ผลในประเทศหนึ่งอาจไม่ได้ผลในอีกประเทศหนึ่ง การนำทฤษฎีไปประยุกต์ใช้ต้องคำนึงถึงบริบทเฉพาะอย่างรอบคอบ (Sivaraksa, 1992)

ประการที่สาม อุปสรรคจากผู้มีอำนาจและผลประโยชน์ทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองทำให้การเปลี่ยนแปลงตามแนวทางใดก็ตามเป็นเรื่องยาก การมีทฤษฎีที่ดีอย่างเดียวไม่เพียงพอหากไม่มีกลยุทธ์ทางการเมืองและการระดมพลังทางสังคมที่เหมาะสม (Swearer, 2006; Harvey, 2010)

สรุปและข้อเสนอแนะ

1. สรุป

การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวคิดสังคมนิยมของคาร์ล มาร์กซ์กับพุทธวิธีพบว่า ทั้งสองแนวคิดมีจุดร่วมในการตระหนักถึงความทุกข์ ความไม่เป็นธรรม และความเหลื่อมล้ำในสังคม รวมทั้งให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาและการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคม อย่างไรก็ตาม ทั้งสองแนวคิดมีพื้นฐานและแนวทางแก้ปัญหาที่แตกต่างกัน กล่าวคือ มาร์กซ์อธิบายความเปลี่ยนแปลงทางสังคมผ่านเงื่อนไขทางวัตถุ ความสัมพันธ์ทางการผลิต และความขัดแย้งระหว่างชนชั้น โดยมุ่งเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม ส่วนพุทธวิธีอธิบายปัญหาตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และให้ความสำคัญกับการพัฒนามนุษย์ทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ควบคู่กับการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างเกื้อกูลและไม่เบียดเบียน

เมื่อนำพุทธวิธีมาใช้เป็นกรอบเปรียบเทียบกับแนวคิดของมาร์กซ์ ทำให้เห็นว่าปัญหาความเหลื่อมล้ำไม่ได้เกิดจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว แต่ยังสัมพันธ์กับต้นเหตุ ความยึดมั่น การแสวงหาประโยชน์ส่วนตน และการใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรม หลักปฏิจกสมุปปาทช่วยอธิบายความเชื่อมโยงของปัจจัยทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และจิตใจ ขณะที่อริยสัจ 4 เป็นกรอบสำหรับกำหนดปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ กำหนดเป้าหมาย และค้นหาแนวทางแก้ไขอย่างเป็นระบบ ส่วนมัชฌิมาปฏิปทาช่วยเสนอแนวทางที่หลีกเลี่ยงความสุดโต่งระหว่างทุนนิยมที่ปล่อยให้ทรัพย์สินและอำนาจกระจุกตัวกับสังคมนิยมแบบรัฐนิยมที่จำกัดสิทธิและเสรีภาพของประชาชน

ดังนั้น แนวคิดของมาร์กซ์มีจุดเด่นด้านการวิพากษ์โครงสร้างอำนาจ ชนชั้น และการกระจายทรัพยากร ส่วนพุทธวิธีมีจุดเด่นด้านการวิเคราะห์เหตุปัจจัย การพัฒนาจิตสำนึกทางจริยธรรม และการเปลี่ยนแปลงโดยสันติ การนำทั้งสองแนวคิดมาศึกษาร่วมกันจึงมิใช่การผสมผสานจนละเลยความแตกต่าง แต่เป็นการนำจุดเด่นของแต่ละแนวคิดมาสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาสังคมอย่างรอบด้าน ทั้งในระดับโครงสร้างและระดับจิตใจของมนุษย์

2. ข้อเสนอแนะ

การกำหนดนโยบายสาธารณะควรให้ความสำคัญกับการเติบโตทางเศรษฐกิจควบคู่กับการกระจายรายได้ และทรัพยากรอย่างเป็นธรรม โดยใช้มาตรการลดความเหลื่อมล้ำ ป้องกันการผูกขาด และสร้างระบบตรวจสอบถ่วงดุลที่มีประสิทธิภาพ ขณะเดียวกัน นโยบายการศึกษาและการพัฒนาสังคมควรส่งเสริมทั้งความรู้ ทักษะ คุณธรรม จริยธรรม และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม รวมถึงเปิดโอกาสให้ประชาชนและชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและจัดการปัญหาของตนเอง ตลอดจนใช้การเจรจา การสร้างฉันทามติ และสันติวิธีเป็นกลไกสำคัญในการจัดการความขัดแย้ง

สำหรับการศึกษาครั้งต่อไป ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงประจักษ์เกี่ยวกับการประยุกต์แนวคิดทางพระพุทธศาสนาร่วมกับหลักความเสมอภาคและความเป็นธรรมทางสังคมในโครงการพัฒนาชุมชน เศรษฐกิจพอเพียง สหกรณ์ และสวัสดิการชุมชน เพื่อประเมินผลต่อคุณภาพชีวิตและการลดความเหลื่อมล้ำ นอกจากนี้ ควรพัฒนารอบการวิเคราะห์ที่เชื่อมโยงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างกับการพัฒนาจิตใจอย่างเป็นระบบ และศึกษาความเป็นไปได้ในการประยุกต์ใช้กรอบดังกล่าวกับปัญหาร่วมสมัย เช่น ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การกระจุกตัวของอำนาจ วิกฤตสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อให้ได้แนวทางที่เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทย

เอกสารอ้างอิง

Adulyarayangsri, A. (1998). *Paṭṭicasamuppāda nai thatsana khong Than Phutthathat Phikkhu [Dependent origination in Buddhadasa Bhikkhu's view]* (Master's thesis, Chulalongkorn University). <https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd/22366>

- Buddaduang, A. (2014). The development of social capital toward the creation of a desirable society. **Journal of The Way Human Society*, 2*(1), 125–141. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/wh/article/view/89194>
- Buddhadasa Bhikkhu. (1987). **The three characteristics and society**. Sahadhammika.
- Buddhadasa Bhikkhu. (2002). **Buddhism and socialism**. Sukhapabjai Publishing.
- Gombrich, R., & Obeyesekere, G. (1988). **Buddhism transformed: Religious change in Sri Lanka**. Princeton University Press.
- Harris, I. (1999). **Buddhism and politics in twentieth-century Asia**. Continuum.
- Harvey, D. (2010). **The enigma of capital and the crises of capitalism**. Oxford University Press.
- Kalpanyanajitto, P. M., & Kaewkhiao, S. (2017). Karl Marx's social thought: The collapse arising from theoretical perspectives. **Journal of MCU Pali Studies Buddhaghosa Review*, 10*(2), 45–70. <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Palisueksabuddhaghosa/article/view/240820>
- Kalupahana, D. J. (1992). **A history of Buddhist philosophy: Continuities and discontinuities**. University of Hawai'i Press.
- King, S. B. (2009). **Socially engaged Buddhism**. University of Hawai'i Press.
- Loy, D. R. (2003). **The great awakening: A Buddhist social theory**. Wisdom Publications.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1995). **Aṅguttara Nikāya: Ekakanipāṭa–Dukanipāṭa–Tikanipāṭa–Catukkanipāṭa** (Vol. 1). Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). **The Thai Tipitaka: Sutta Pitaka, Anguttara Nikaya, Ekaka-Duka-Tika Nipata** (Vol. 20). Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press.
- Marx, K. (1977). Critique of Hegel's philosophy of right: Introduction. In D. McLellan (Ed.), **Karl Marx: Selected writings** (pp. 63–74). Oxford University Press. (Original work published 1844)
- Marx, K. (1988). **Economic and philosophic manuscripts of 1844**. Prometheus Books. (Original work published 1844)
- Marx, K. (1969). Theses on Feuerbach. In K. Marx & F. Engels, **Selected works** (Vol. 1, pp. 13–15). Progress Publishers. (Original work published 1845)
- Marx, K. (1990). **Capital: A critique of political economy** (Vol. 1). Penguin Classics. (Original work published 1867)

- Marx, K. (1970). Critique of the Gotha Programme. In K. Marx & F. Engels, **Selected works** (Vol. 3, pp. 13–30). Progress Publishers. (Original work published 1875)
- Marx, K., & Engels, F. (1967). **The Communist manifesto**. Penguin Books. (Original work published 1848)
- McLellan, D. (2000). **Karl Marx: Selected writings** (2nd ed.). Oxford University Press.
- Payutto, P. A. (1994). **Buddhist economics: A middle way for the market place** (2nd ed.). Buddhaddhamma Foundation.
- Payutto, P. A. (2007). **Buddhist economics**. Buddhaddhamma Foundation.
- Payutto, P. A. (2012). **Buddhadhamma** (32nd ed.). Phalidhamma Publishing.
- Payutto, P. A. (2015). **Buddhadhamma** (40th ed.). Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press.
- Piboolsravut, P. (2004). Sufficiency economy. **ASEAN Economic Bulletin*, 21*(1), 127–134.
- Queen, C. S. (2000). Introduction: A new Buddhism. In C. S. Queen (Ed.), **Engaged Buddhism in the West** (pp. 1–31). Wisdom Publications.
- Rahula, W. (1974). **What the Buddha taught** (2nd ed.). Grove Press.
- Saichat, T. (2014). **An analysis of consumer values according to Buddhist principles** (Doctoral dissertation, Mahachulalongkornrajavidyalaya University).
<http://lp.mcu.ac.th/userfiles/file/thesis/Doctor-of-Philosophy/Buddhist-Studies/58Buddhist-Studies/193.pdf>
- Sivaraksa, S. (1987). **A socially engaged Buddhism**. Thai Inter-Religious Commission for Development.
- Sivaraksa, S. (1992). **Seeds of peace: A Buddhist vision for renewing society**. Parallax Press.
- Sivaraksa, S. (2008). **Siam in crisis: A way out of the culture of violence**. Sai Than Publishing.
- Swearer, D. K. (2006). Buddhist worldviews and environmental ethics. In M. E. Tucker & D. R. Williams (Eds.), **Buddhism and ecology: The interconnection of dharma and deeds** (pp. 89–110). Harvard University Press.
- Swearer, D. K. (2010). **The Buddhist world of Southeast Asia** (2nd ed.). State University of New York Press.